

*Стернічук В. Б.,**доцент кафедри української та іноземної лінгвістики
Луцького національного технічного університету*

РЕКОНСТРУКЦІЯ ОБРАЗУ АВТОРА В ЕПІТЕКСТАХ ПАУЛЯ ЦЕЛАНА – МАКСА ФРІША

Анотація. У статті розглядаються основні складові частини реалізації образу автора в епістолярних текстах. Епістолярний діалог Пауля Целана – Макса Фріша трактуємо як сукупність парних текстів – документів писемного спілкування суб'єктів, що в підсумку складають цілісний текст, набувають жанрово-стильової визначеності, зафіксованої у книжковому виданні. Авторська постать у такому діалозі проявляється завдяки стильовій домінанті.

Ключові слова: образ автора, комунікація, нефікційна проза, епітексти, діалог, інтертекстуальність.

Постановка проблеми. На наш погляд, поняття «образ автора» й «індивідуальний стиль» є головними поетикальними категоріями в аналізі епістолярних текстів із погляду їхньої художньої вартості. Адже, на відміну від інших прозових жанрів і навіть жанрів нефікційної прози, в епістолярії немає сюжету, системи образів-персонажів, конфлікту, відповідних їм композиційних і нараційних особливостей. Листи аналізуються або як зразки індивідуального письма того чи іншого автора, або як документи його біографії. Причому літературознавцям вони цікаві передусім як доповнення до художньої спадщини того чи іншого письменника, як сукупність документів його епохи й біографії, контактів із сучасниками тощо. Зате в аналізі крізь призму авторського образу й індивідуального стилю як іманентної в його (образу автора) структурі форми епістолярій нічим не поступається іншим прозовим жанрам, а то й чимало додає до їхнього розуміння.

Багато в чому думки вчених щодо визначення й ролі авторського «я» в літературному процесі збігалися. Передусім йшлося про т. зв. «невтручання»: мовляв, творець тексту завжди мусить лишатися поза ним, а не серед персонажів. Бо тоді мінімальне емоційне передозування змісту «від себе» загрожуватиме творчій втраті ідентичності. Він загубить стійкість, стане нецікавим, а головне – наповненим другорядними подробицями. А з іншого боку, завдяки авторському втручання (багаторівневій категорії образу автора) композиційна та мовна організація тексту поглиблюється й ускладнюється, і тим самим забезпечується текстова єдність.

Тож, аналізуючи тезові висловлювання й одних, й інших дослідників, можна дійти висновку, що образ автора – це поняття, позбавлене біографічності. Але людської – жодною мірою не творчої, не художньої. У цьому контексті є сенс говорити про певне «звільнення» авторської особи. Це так, ніби література витискає з митця побут з усіма його дрібними клопатами, а натомість рецепіє в ньому лише потяг до художньої індивідуалізації. Відтак, тримаючи в руках книгу, респондент обов'язково відчуватиме незримую присутність автора, однак без видимих біографічних, соціальних характеристик тощо.

Виокремлення образу автора в епістолярному діалозі ускладнюється побутуванням традиційного погляду на

листовне повідомлення як монологічне явище та через одноплановість бачення. З'явилися дослідження, що стосуються або лише лінгвістичних характеристик епістолярію (К. Ермерт [4], О. Сєдова [3], Є. Ножкіна [2] та ін.), або ж історикографічних. Такі потрактування не дозволяють зробити чітких висновків щодо жанрової дефініції епістолярію, позаяк не береться до уваги діалогічна природа листовної комунікації з урахуванням особи автора й адресата (категорія образу автора). Однак варто відзначити, що комунікативна лінгвістика зробила крок уперед у вивченні епістолярію як акту комунікації, а саме: взаємодії тексту епістолярного послання з особистістю автора й адресата.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Німецькомовні теоретичні розвідки стосувалися як досліджень еволюції жанру, так і лінгвістичних характеристик епістолярного жанру – наукові трактати Б. Вітте [11], Р. Метцлера [5], В. Мюллера [6], Г. Нікіша [7], Р. Ньортемана [8], А. Оверлака [9], Г. Штайнеке [10] та ін.

Що ж до української епістолографічної школи, то вона має у своєму арсеналі цілий ряд авторів, які, з одного боку, формували епістолярну базу – від послань І. Вишенського, листів Ф. Прокоповича, Г. Сковороди, Т. Шевченка аж до епістолярних збірань письменників і культурних діячів ХХ ст., а з іншого боку – праці, що розглядали листи як історико-літературне джерело: монографії та статті Л. Вашків, В. Гладкого, В. Дудка, М. Коцюбинської, В. Кузьменка, Ж. Ляхової, Г. Мазохи, Л. Морозової, М. Назарука, Д. Нитченка, О. Фідкевич, Ю. Шереха. Сьогодні зроблено комплексний аналіз епістолярію українських митців ХІХ – ХХ ст. (дослідження В. Агеєвої, Т. Заболотної, А. Крат, Л. Курило, В. Савчук, В. Святковця, В. Ткачівського та ін.), однак без урахування домінантного погляду на категорію «образ автора». І головне: не було зроблено теоретичних досліджень стосовно поняття «епістолярний діалог».

Традиція української видавничої практики склалася так, що епістолярну спадщину прийнято друкувати посмертно й монологічними блоками, тобто видаються зібрання листів, де представлено лише одну сторону в комунікаційному акті – адресанта. Листи, одержані ним у відповідь, якщо й відомі читачеві-досліднику, то, зазвичай, фрагментарно або з других рук – у коментарях і примітках. Відповідно, у дослідженнях епістолярної спадщини постає головним чином монологічний аспект епістолярних діалогів. Тобто в поле зору дослідників потрапляють біографічні обставини листування, суспільні проблеми, психологічні нюанси стосунків автора листів зі своїми респондентами, але вивчаються вони не як діалогічні мотиви листовних текстів (саме через діалог ці мотиви розвиваються – виявляють певний конфлікт, розбіжність позицій, поглядів тощо), а як частина персональної спадщини. Українські видання, в котрих одночасно бачимо принаймні дві сторони епістолярного діалогу, донині поодинокі і з'явилися

недавно: «Листи» Надії Суровцової (Київ, 2001), «Вибране листування на тлі доби. 1992–2002» Оксани Забужко та Юрія Шевельова (Київ, 2011), «Володимир Винниченко – Розалія Ліфшиць: епістолярний діалог 1911–1918 рр.» (упорядник Надія Миронець; СІЧ, 2007–2008; Дрогобич, 2011), «Євген Чикаленко, Андрій Ніковський. Листування. 1908–1921 рр.» (упорядники Надія Миронець, Юлія Середенко, Інна Старовойтенко; Київ, 2010), «Євген Чикаленко, Сергій Єфремов. Листування. 1903–1928 рр.» (упорядник Інна Старовойтенко; Київ, 2010), «Євген Чикаленко, Петро Стебницький. Листування. 1901–1922 рр.» (упорядники Надія Миронець, Інна Старовойтенко, О. Степченко; Київ, 2008). Унікальним для українського читача є видання та переклад із німецької мови епістолярних діалогів Пауля Целана – Інгеборг Бахман, Пауля Целана – Макса Фріша, здійснене відомими українськими літературознавцями та перекладачами Петром Рихлом і Ларисою Цибенко – «Інгеборг Бахман / Пауль Целан. Пора серця. Листування» (Чернівці, 2012).

Мета та завдання статті – діалогічна структура, мотиви, поетика епітекстів, де представлено дві сторони епістолярного діалогу.

Відтак важливим завданням для дослідження постає листування – Пауля Целана та Макса Фріша, в якій авторська самотність, автентичність особи автора проявляється завдяки дешифруванню «інтертекстуальних пасток» (С. Жигун) у діалогічних посланнях автора й адресата.

Виклад основного матеріалу. Листовне знайомство Макса Фріша з Паулем Целаном – це потрібний пазл для моделювання листовного портрету Фріша і підтвердження тому, з якою прискіпливою ретельністю він ставився до вибору співрозмовників. Тільки завдяки Інгеборг Бахман і заради неї відомий у літературних колах швейцарець наважився на особисте знайомство з Целаном, однак не приховував перестороги і страху перед цією зустріччю: «Багато знаю про Вас від Інге, лякаюся не через Інге, а через Вашу творчість, якою захоплююся, наскільки це доступно мені, лякаюся, позаяк вона й донині не цілком доступна мені» (лист Фріша від 16 квітня 1959 р.) [1, с. 171].

Маючи переконливий досвід епістолярного спілкування та залучаючи до діалогу сильних опонентів, що пройшли випробування критикою, часом, життєвими перипетіями, Фріш переповнений відчуттям незрозумілої для нього упередженості у ставленні до Целана.

У Целанових листах до Фріша й Інгеборг Бахман, починаючи з листопада 1959 р., простежуються моменти напруги, непорозуміння, взаємні закиди вини. Внаслідок т. зв. афери Голь та антисемітських акцентів у рецензії Гюнтера Блокера на збірку «Мовні грати» Целан потрапив у відчай і безвихідь. Листи цього періоду – крик душі, на який ніхто з адресатів, як вважає Целан, не зміг адекватно відреагувати та відверто підтримати: «а чи думаєш, що одне речення проти тебе значить більше, ніж тридцять речень супроти мене? Ти справді так думаєш? І чи Ти справді думаєш, що часопис, який цькує мене з першого дня свого існування, «Форум», наприклад, отримає своє виправдання в тому, що милостиво зійде до Твого захисту? <...> тобі хочеться бути жертвою, однак від Тебе залежить не бути жертвою» (лист Бахман від 27 вересня 1961 р.) [1, с. 161, 164]. Схоже, що і Макс Фріш одностайний із твердженнями Бахман і радить молодому амбітному колезі сприймати будь-яку критику, навіть якщо вона політичного ґатунку: «Те, про що пише про це пан Блокер, якого я не знаю, не є мою

думкою, але все-таки я сприймаю це як спробу судження. Адже зазвичай дозволено багато суджень <...> Я не вважаю критику Блокера доброю, вільною від двозначних висловів, в цьому я з Вами згоден, проте я хотів би сказати й інше: Я вважаю ваше заперечення, хоча воно і є шедевром мовної гостроти, також недобрим. Воно змушує мене (а я шаную Вас за власним бажанням) шанувати Вас, себто беззастережно вірити, що Ви, дорогий Паулю Целане, абсолютно вільні від порухів, які притаманні мені й іншим, порухів честолюбства та враженого марнославства» (лист Фріша від 30 листопада 1959 р.) [1, с. 178].

Усі крапки над «і» у завершенні так і не розпочатої дружби поставило листовне звернення Целана до Фріша, у якому він прямо й безапеляційно вимагає спростувати антисемітську рецензію Гюнтера Блокера на свою збірку «Мовні грати» та закиди в плагіаті. В останньому листі-відповіді до Целана від 6 листопада 1959 р. Фріш дає зрозуміти, що він не та людина, якою можна маніпулювати: «Я маю досвід, що між людьми не ведеться ось так, як оце між Вами й мною, коли я просто визнаю за Вами рацію, і я стурбований тим, коли мене редукують до ролі надійного антинациста. Ваш лист, дорогий Паулю Целане, не запитує мене, Ваш лист дає мені шанс виправдати мою репутацію, якщо я відреагую на критику Блокера так, як Ви. Саме це мене й дратує» [1, с. 177]. Як наслідок – шість наступних листовних послань П. Целана (29 травня 1960 р., початок серпня 1961 р., 22 серпня 1961 р., 23 вересня 1961 р., 27 вересня 1961 р., 10 жовтня 1961 р.) не знайшли відповіді у М. Фріша. Мовчання Фріша означало для Целана кінець дружби, перш ніж вона почалася.

Коротке листування Фріша – Целана періоду 1959–1961 рр., що становить 16 документів, писаних переважно Целаном, слугує, на наше переконання, додатковим декодером для розуміння психологічного портрету швейцарського письменника. У листуванні Фріш відкриває можливі причини попередніх епістолярних непорозумінь: «І якщо комунікація не вдається, тоді я завжди думаю, що причина в мені; я почувуюся некомпетентним і мовчу» (невідсланий лист Фріша до Целана від 3 листопада 1959 р.) [1, с. 175].

Складається враження, що Фріш завуальовано резюмує попередній досвід комунікації; можливо, це стосується і листування з Дюрренматтом, що було актуальним у той період часу: «Я маю досвід, що різка критика зачіпає мене менше, ніж випадкові тони визнання, які показують мені, де критик взагалі бачить мою миттєву слабкість чи мою межу. Здебільшого це не надто важко – побити критика його ж власними недоречностями, але що мені з того? Моя проникливість стає співликом моєї самовпевненості, от і все. Починаючи з певного віку, особливо, коли ти вже можеш похвалитися певними досягненнями, менше страждаєш від невдачі, ніж від чітко помітних меж своїх можливостей загалом, і я можу припустити, що від цього страждає ще хтось, чії можливості великі і незвичайні» (той самий лист) [1, с. 176]. Ситуація типова для Фріша, якщо не закономірна у започаткуванні контактів з молодими авторами (для порівняння – листування з Йонсоном). Однак у випадку з Йонсоном швейцарський автор знайшов необхідну для подальшого спілкування міру відкритості та не забігав наперед із позитивними рецензіями й добрими порадами щодо творчого доробку, а бачив у початківцеві Йонсону рівноцінного колегу за фахом. У випадку з Целаном свою роль зіграли певні розбіжності у стилі, характері, віці. Швейцарський письменник захо-

плювався талантом молодого автора: «Ваше ім'я вже віддавна як ім'я поета, стало ім'ям у моєму власному житті», – пише він у листі від 6 листопада 1959 р., однак цей факт не сприяв епістолярній дружбі обох письменників: «Я боявся Вас, тепер я знову боюся. Чи готові Ви до дружби?» [1, с. 178].

Висновки. Аналіз епістолярного діалогу Макса Фріша – Поля Целана показав, що образ автора в їхніх текстах має такі особливості: на структурному рівні – індивідуальну форму нарації (діалогу) та тип нарації (від першої особи), на мовному рівні вони проявляються в застосуванні складних авторських синтаксичних конструкцій і стилістичних прийомів; авторефлексійність (власна інтертекстуальність), що виявляється в імпліцитно створеній хронологічній таблиці творчості (ситуація текст-у-тексті, інформація в інформації), інтерпретації, інтертекстуальних компонентах, інтертекстуальній грі тощо.

Творча індивідуальність Фріша та Целана виражена в листовому діалозі по-різному. Листи Фріша мають композиційну завершеність, а хронологічна послідовність повідомлень створює ефект одного цілісного об'ємного тексту. Власна інтертекстуальність письменника спрямована на розкриття всіх прихованих граней особи їхнього автора. Епістолярний діалог став додатковим декодером у розкритті авторської маски, митецьких пасток, складних мозаїк тощо.

Особливістю мовної структури епістолярних послань Фріша є відображення індивідуального стилю. Складовими частинами епістолярних діалогів письменника є експресивність, сповнена особливих стилістичних, композиційних прийомів, літературна та документальна відвертість, подієвість, фактографічність, притаманні й іншим його творам.

Література:

1. Пора сердца. Ингеборг Бахман – Пауль Целан. Листування. З листуванням між Паулем Целаном і Максом Фрішем, а також між Ингеборг Бахман і Жизель-Лестранж / упоряд. комент. Бертран Бадью, Ганс Гюллер, Андреа Штоль і Барбара Відеман ; пер. з нім. Лариса Цибенко та Петро Рихло. Чернівці : Книги – XXI, 2012. 416 с.
2. Ножкина Э. Языковая личность в структуре письма. *Вопросы стилистики*. Саратов, 1996. Вып. 26. С. 52–63.
3. Седова О. Эпистолярный стиль в системе функциональных стилей русского языка. *Филологические науки*. 1985. № 6. С. 57–62.
4. Ermert K. Briefsorten. Untersuchungen zur Theorie und Empirie der Textklassifikation. Tübingen : Niemayer, 1979. 226 S.
5. Metzler R. Privatbriefe aus dem 16. und dem 18. Jahrhundert. Ein empirischer Vergleich zur Textsortengeschichte. *Sprache und Kommunikation im Kulturkontext* / Volker Hertel (Hrsg.). Frankfurt am Main : Gotthard Lerchner, 1996. S. 359–381.
6. Müller U. William Faulkner und die deutsche Nachkriegsliteratur. Würzburg : Königshausen & Neumann Verlag, 2005. 313 s.
7. Nickisch R. Über die Epistel-Dichtung und die lyrischen Brief-Einlagen der Anna Louisa Karsch. *Von schlesischer Kunst und Berliner Natur. Ergebnisse des Symposiums zum 200. Todestag der Dichterin* / Anke Bennholdt-Thomsen, Anita Runge (Hrsg.). Göttingen, 1992. S. 66–80.
8. Nörtemann R. Die Begeisterung eines Poeten in den Briefen eines Frauenzimmers. Zur Korrespondenz der Caroline Christiane Lucius mit Christian Fürchtegott Gellert. *Die Frau im Dialog. Studien zur Theorie und Geschichte des Briefes* / Anita Runge, Lieselotte Steinbrügge (Hrsg.) Stuttgart : Metzler 1991, S. 13–32.
9. Overlack A. Was geschieht im Brief? Strukturen der Brief-Kommunikation bei Else Lasker-Schüler und Hugo von Hofmannsthal. Tübingen, 1993. 241 s.
10. Steinecke H. Lässigkeit im Briefschreiben. Zum Stand der Lenau-Briefausgabe. *Der Brief in Klassik und Romantik. Aktuelle Probleme der Briefedition* / Herausg. von Lothar Bluhm, Andreas Meier. Würzburg : Königshausen und Neumann, 1993. S. 109–119.
11. Witte B. Die Individualität des Autors. Gellerts Briefsteller als Roman eines Schreibenden. *Leben und Werk Christian Fürchtegott Gellert*. München : Karl Hanser Verlag, 1990. S. 86–97.

Стерничук В. Б. Реконструкция образа автора в эпитектах Пауля Целана – Макса Фриша

Аннотация. В статье рассмотрены главные компоненты в реализации образа автора в эпитектах. Эпистолярный диалог Пауля Целана – Макса Фриша рассматриваем как совокупность парных текстов – документов письменного общения субъектов, что в итоге составляют целостный текст, приобретают жанрово-стилевую определенность, зафиксированную в книжном издании. Авторская фигура в таком диалоге проявляется благодаря стилиевой доминанте.

Ключевые слова: образ автора, коммуникация, нон-фикшен, эпитексты, диалог, интертекстуальность.

Sternichuk V. Reconstruction of the image of the author in the epitexts of Paul Celan – Max Frisch

Summary. The article deals with the main components of the image of the author in epitexts. Epistolary dialogue of Paul Celan – Max Frisch is a set of paired texts written communication – subjects of documents that is resulting constitute integral text, obtain genre and stylistic definition and completeness fixed in book publishing. The author's component in such a dialogue is manifested through stylistic unit, specificity of epistolary aims to reveal the author and the addressee more objectively.

Key words: image of the author, communication, non-fiction, epitexts, dialogue, intertextuality.